

ԱՐՇԱՒԻՐ ԿԼՈՐԻԿԱՆ

Մ Ա.Ժ Ի Ն Օ

' 9 3 9

ՆՈՐԱՎԷՊ

ՊՈՒՔՐԷՇ
Տպ. «Հայ Մամուլ»
1939

Մ Ա Ժ Ի Ն Օ

1939

Երեքշաբթի, Հոկտեմբեր 31ին, վերաւոր-
ուած էի Դերմանացիներու Սարլուի շրջանին
մէջ՝ շուրջ 80 մարդոցմով տրուած զրոհին ժա-
մանակ։ Նոյն իրիկունը արդէն փոխադրուեցայ,
խոշոր ակաւաններով Ալճերիացիի մը հետ, Մաժի-
նօի 13-երորդ գետնափոր առժամեայ հիւանդա-
նոցը։

Առաւօտուն, երբ աչքերս բացի, ձախ քովի
մահճակալս ալ գրաւուած էր վերաւորէ՝ մը որ
կէս գիշերին բերած էին։ Խոշոր ակաւաններով Ալ-
ճերիացին, որ ինչպէս ըսի ինծի հետ միեւնոյն
հիւանդանոցը փոխադրուած էր, աղաւաղուած
Քրանսերէնով մը հասկցուց թէ՝ նորեկը շատ
արիւն կորսնցուցած ըլլալուն հետեանքով ապ-
րելու մեծ յոյս չէր ներշնչած բժիշկներուն։ Ալ-
ճերիացիէն ուրիշ տեղեկութիւններ ուղեւոր վրայ

էի՝ երբ ականջիս հասաւ «մայրիկ» բառը՝ հայերէն արտասանուած: Մէկէն արիւնս գլուխս խոժեց:

Աստուած իմ, յիրաւի, ձախ կողմի ընկերս իմ արիւնէս էր, իմ ազգակիցս՝ որ այս անգամ աչքերը սեւեռած առաստաղին կրկին կը հեկեկէր՝ «Մայրիկ, մայրիկ...»:

Բոլոր ուժերս կեղրոնացնելով թեքուեցայ արեւակցիս կողմը և սկսայ քանի մը հայերէն բառեր արտասանել անոր ուշադրութիւնը գրաւելու համար: Ան աչքերը դարձուց ինծի «մայրիկ, ջո՛ւր» բացազանչելով: Յօգուժէս սկսայ մանուկի մը պէս արտասուել: Ու երբ ի զո՛ւր մանուկի մը կը փնտռէի հայրենակցիս ցաւերը սփոփելու համար՝ ներս մտնող բժիշկի մը հրամանին վրայ զայն փոխադրեցին մեր սենեակի կից արիւն ներարկող լապտաթուարը:

Տասներկու վիրաւորներս անձկանօք կը սպասէինք մեր 13-երորդ բախակցին վերադարձին. վերջապէս ժամը վեցին կրկին զայն տեղաւորեցին իմ քովս:

Կեանքը նորէն կը ժպէր ընկերոջս: Այս անգամ ան կարծես մագնիսացած իմ նայուածքէս՝ իր մարած խոշոր աչքերը դարձուց զէպի ինձ ու ժպտաց: Ուրախութիւնս չափ ու սահման չունէր. ամէն ինչ մոռնալով ցատկեցի տեղէս ու համբուրեցի զայն հայերէն կոչելով:

— Հոգ չընես աղբարիկ, կը լաւանաւ:

— Շնորհակալ եմ աղբարիկ, կոչեց ան ձայնով մը՝ որ կարծես հեռուէն կու գար: Նոյն պահուն մեր հիւանդապահուհիներէն ամէնէն երիտասարդը իր հսկիչի պաշտօնը կատարելու համար ներս մտաւ: Մինչ փոքրիկ հրեշտակը, այդ պէս կ'անուանէին զայն վիրաւորեալները, իր սովորական այցելութիւնները կ'ընէր մահճակալներուն, մենք մեր անուններու փոխանակութիւնը կ'ընէինք՝ իրարու աւելի մօտէն ծանօթանալով: Այցելութեան կարգը եկած էր մեզի: Հաղիւ թէ փոքրիկ հրեշտակը երկուքիս մահճակալներու միջանցքէն մտած էր ներս, երբ յանկարծ այլայլուած կոչեց:

— Էտուա՛ր:

Պահ մը վիրաւորին և հիւանդապահուհիին աչքերը զիրար լսիեցին: Փոքրիկ հրեշտակը, պզտիկ վարանումէ մը վրըջ, ծռելով ընկերոջս վրայ զայն կը համբուրէր, մինչ Նոլաբոյք կը կոչէր անդհատ:

— Ժեշի, իմ փոքրիկ ժենիս:

Բոլորս զարմացած, միեւնոյն ատեն յուզուած, կ'ըմբոյնէինք սոյն սրտածմրկ տեսարանը:

Փոքրիկ հրեշտակին արտասուալից հեռանալէն վերջ՝ ընկերոջս աչքերը սկսած էին տար-

օրինակ կերպով փայլի: Ան ինձի նայելով միօրինակ կը ժպտէր կրկնելով:

— Երբեք չէի յուսար, բայց երբեք, աղբարիկ:

Ժամը 8.30 էր երբ կապոյտ լոյսերը վառեցին: Այդ կը նշանակէր թէ զիշերուան քունի ժամանակը հասած էր: Արդէն ոմանք քուն էին մտած, ոմանք ալ ցած ձայնով տունը ձգած իրենց սիրելիներու մասին կը խօսակցէին:

Եղուարդ նշան ըրաւ որ բարձս իրեն մահճակալին աւելի մօտեցնեմ: Հրամանը կատարեցի: Դէմքին վրայ երջանկութեան ժպիտին հետ՝ գաղանիքի մը հաղորդակից ընելու անհամբերութիւնը կար, վերջապէս կաղզուրուած ձայնով մը կրչեց:

— Աղբարիկ, գիտե՞ս թէ հիւանդապահունքին ո՛վ է:

Գլխի բացասական շարժումով մը հտակցուցի թէ չեմ գիտեր:

Քանի մը վայրկեանի համար մեր միջեւ տրեց խոր լռութիւն մը. Եղուարդ ինքն իր վրայ ձիգ մը ընելէ վերջ ըսաւ, գլուխը մահճակալի մօտեցնելով:

— Մտիկ ըրէ ուրեմն, որ պատմեմ:

Եւ սկսաւ իր սիրտը բանալ այսպէս.

— «Այն ատեն, զեռ տասնեւութը ասրու,

Սեւրի Գոյէճին մէջ գեշերօթիկ աշակերա էի: Շաբաթ կէսօրէ վերջ մըն էր՝ երբ ընդհանուր հսկի հանդամանք ունեցող հայր Վ. զիս ուսուցչանոց կանչեց: Այսպէս տարածամ կանչուելու մէջ կարգէ դուրս բան մը ըլլալու էր: Մէկէն սիրտս վեր ելաւ, որովհետեւ վարժարանէն վտարուելու վախը միշտ, ո՛չ միայն իմ, այլ ամէն աշակերտի գլխուն Դամոկլեան սուրի մը պէս կախուած էր, և մանաւանդ թէ հինգշաբթի օրը սե տախտակին վրայ կարմրաքիթ Խեչօին հետ Հայր Վ.ի բանաստեղծութիւնը կաւիճով նորէն ծաղրանկարած էինք:

Ուսուցչանոցը, բացի չորս վարդապետներէն, բազմած էր նաեւ Տորք Անգեղի մը երեւոյթը ունեցող մարդ մը: Վախէս կարմրած էի Բարեբախտարար խնդիրը շուտ պարզուեցաւ: Երկու ժամ վերջ պէտք էի մեկնիլ հարաւային Ֆրանսա, գէպի Պիարից: Ահաւասիկ թէ ինչօ՞ւ: Թերեւս իմացած ես որ Բարիգի մէջ Oeuvre d'Orient աշունով Monseigneur Lagier ի հովանաւորութեան տակ կրօնական հաստատութիւն մը գոյութիւն ունի, որ աբեղիքի եկեղեցիներուն նիւթապէս կ'օժանդակէ՝ Ֆրանսայի զանազան գաւառներէն դրամ հաւաքելով փոխան ձայնաւոր պատարազներու՝ որոնք տեղի կ'ունենային ընդհանրապէս զանազան արեւելեան եկեղեցիներու ծէսով:

Կեղծարար Ս տ ա վ ի ս ք ի ի խնդիրէն
ճիշդ մէկ ամիս առաջ՝ Oeuvre d'Orient Պայոնի
մէջ առաքելութիւն մը կազմակերպած ըլլալով՝
այս անգամ Ֆրանսացի քարոզիչին ընկերացած
էր հայ Լեւոնեան վարդապետ մը իր երգիչ սպա-
սաւորին հետ։ Սպասաւորը չոգեկառքին մէջ
յանկարծակի հիւանդացած ըլլալով՝ Monseigneur
Lagier պատուիրակութիւնով մը խնդրած էր մեր
վարդապետներէն որ իրենց լաւագոյն երգիչ ա-
շակերտը տրամադրեն ամէն գնով այն բարե-
պաշտ գործին ի խնդիր, որովհետեւ Պայոնի մէջ
մեծ պատրաստութիւններ տեսնուած էին, կի-
րակի օր հայկական ծէսով պատարագը մատու-
ցանելու համար։ Տեսուչ վարդապետը գլխու
երկար խրատական մը կարդալէ վերջ՝ զիս խո-
չոր մարդուն հետ ճամբու գրաւ։

Ինը ժամու երկար ճամբորդութենէ մը յե-
տոյ չոգեկառքը հասաւ Պիարից, ուր արդէն ինծի
կը սպասէին երկու վարդապետները Ֆրանսացի վար-
դապետը զիս տեսնելով անտրամադիր՝ մտերիմ
կերպով աջը երկարեց կոչելով հայերէն. «Բարեի
լոյս։ Կաթու»։

Ինքնաշարժով մը ուղղուեցանք երեքս միասին
դէպի Պայոն, որ Պիարիցէն Տ Բ. հեռու բար-
ձունքի մը վրայ կը գտնուի։

Պայոն հասանք թէ չէ զիս իբրեւ վարպետ

երգիչ ներկայացուցին հայկական պատարագը եր-
գող աղջկանց խումբի ղեկավարին։ Մեր հասնե-
նելէն կէս ժամ վերջ արդէն պատարագը սկսաւ։
«Խորհուրդ Խորին»-ը երգուելէն յետոյ կատարեալ
լուսթեան մը մէջ ձայնս կը բարձրանար Ֆրան-
սացիներուն հրամնցնելով մեր Տէր ողորմեանե-
րու անուշ մեղեդին։ Երբ «Սուրբ Սուրբ»-ին կարգը
եկաւ՝ կարծես թէ նախախնամութեան մէկ առան-
ձին կարգադրու թիւնով ձայնս քաղցրացած էր
Երրեք այդպէս «Սուրբ Սուրբ»-ը գած չէի վարժա-
րանի մատարան մէջ։ Պատարագի քահանային
«ձայնդ անսպառ զաւակս» ըսելէն յայտնի էր թէ՝
ինձմէ սպասուածէն աւելին տուած էի։

Պատարագի վերջաւորութեան ամպինն բարձրա-
ցաւ քարոզիչ վարդապետը։ Լէնդէմքին տուած էր
խիստ լուրջ երեւոյթ մը։ Արարիչը փառաբանող
քանի մը դասական նախադասութիւններէ վերջ՝
սկսաւ վարպետօրէն նկարագրել հայկական ջար-
դերը և ա՛յնքան վառ գոյներով որ մինչև իսկ
իմ կոկորդս սկսաւ սեղմուիլ։ Հոետորը, առանց
խնայելու սրտերուն, Հայաստանը, հայկական ա-
ղէտները իրեն չաղախ ըրած՝ այնպիսի զարհու-
րելի պատկերներ կը կառուցանէր՝ որ սկսաւ մար-
մինս փուշ փուշ ըլլալ։ Եւ ամէնէն տարօրինակը
այն էր՝ որ այդ պատկերներուն ոմանց որպէս

մարտիրոսներ հայ վարդապետը և ես կը ներկայացուէինք ժողովրդին:

Եկեղեցւոյ աւարտումին, բարեպաշտ ժողովուրդը երկուքի բաժնուելով մեզի անցք կուտար և մենք, որպէս արեւելէն բերուած ճշմարիտ մարտիրոսներ, ծանրաքայլ կ'ուղղուէինք գէպի ելքի դուռը, ուր կը դառնուէր հանգերձատունը մինչ հաւատացեալներէն ոմանք կը բացականչէին:

«Բարեբախտաբար մանչուկին ոչ ականչները կտրուած են և ոչ ալ եղունգները քաշուած»:

Պայոնի մէջ մեր առաքելութիւնը նիւթակայն մեծ յաջողութեամբ մը պսակուած էր: Պայոնէն մասնաւոր ինքնաշարժով մը, որ կը դեկավարէր նոյնինքն ֆրանսացի վարդապետը, ուղղուեցանք գէպի Սէն Ժան աը Լիւզ, գիւղաբնացութեան այն չքնաղ վայրը՝ որ Ատլանտեան Ովկիանոսի ֆրանսական ափերուն վրայ կը դառնուի: Այս տեղ պատահեցաւ այն՝ ինչ որ կապ ունի փոքրիկ հրեշտակին հետ:

Հոս, Եղուարդ, կրկին աչքերը սեւեռեց առաստաղին, ու երկար շունչ մը քաշելէ վերջ շարունակեց, հազիւ խելի ձայնով մը:

«Մեզի սովորական դարձած պատարագէն և քարոզէն վերջ հաստատուեցանք Սէն Ժան աը

Լիւզին՝ ժողովրդապետին տանը երկրորդ յարկի շքեղ սենեակներուն մէջ:

Նոյն երգիքին տակ ժողովրդապետին հետ կը ընակէր անոր քոյրը իր երկու զաւակներով՝ որոնց մեծը 15 տարեկան վարդի պէս կարմիր չրթներով աղջնակ մըն էր: Նոյն իրիկունը մեր հիւրընկալը մեզի ի պատիւ սարքած էր աշխարհի ամէն բարիքներով լեցուն սեղան մը, չմոռնալով նաև իր լաւագոյն գինիները: Որպէս հիւր ինծի տեղ տուած էին տանտիկնոջը անմիջապէս առընթեր, իսկ իմ դիմաց տեղ գրաւած էր Ժէնին, այս էր անունը այն փոքրիկ հրեշտակին՝ որ ճակատագրին մէկ առանձին խաղովը համակ ներաշխարհս պիտի փոթորկէր: Սկզբնաւորութեան խօսակցութիւնը բարեպաշտներու առատածեռութեան մասին էր: Յետոյ ուրկէ ուր, նորէն խօսքը դարձաւ Հայերու մասին: Այս անգամ՝ հայ վարդապետը, անտրառ գինիէն ներշնչուած, կարծես լրացնել ուղեւորվ պակասը ֆրանսացի վարդապետի քարոզին՝ սկսաւ պատմել ականատես պատահարներ հայկական աղէտի դրուագներէն: Թէն գլուխս կախած՝ բայց և այնպէս կը զգայի Ժէնիի գթառատ նայուածքին ծանրութիւնը իմ վրաս: Զեղուն սրտիկը պահ մը նոյն իսկ կ'արտաւտուէր, տեսայ անոր ծով աչքերուն մէջ կարեկցութեան արտասուքը: Խեղճ աղջնակը զիս կարծելով այդ սարսափելի պատահարներու կենդանի մէկ մնացոր-

դը՝ բոլոր սրտով կը կարեկցէր ինծի:

Ճաշը աւարտելուն՝ հրաման ուղղեցի վարդապետներէն որպէսզի պտոյտ մը կատարեմ Ովկիանոսի ափին: Մինչ ժողովրդապետը Ովկիանոսին ճամբան կը բացատրէր՝ Տանտիկինը, որ նոյն պահուն սուրճերը կը բաժնէր, կոչեց.

— Բայց եթէ պ. երգիչը կը փափաքի՝ ժէնին կրնայ ընկերակցել մինչեւ Ովկիանոս տանող խնուղին»:

Ընկերս երկար շունչ մը առնելէ յետոյ, աւելի ոգեւորեալ շեշտով յարունակեց.

«Ճամբան դառի վար ըլլալով՝ զրեթէ վաղելով վար կ'իջնէինք առանց խօսք մը փոխանակելու՝ երբեմն նոյն իսկ պատահմամբ իրարու քսուելով: Զգիտեմ ինչո՞ւ, ամէն անգամ որ կը զարնուէի ժէնիին, արիւնս երակներու մէջ ուժով չըջան մը կ'ընէր: Վերջապէս ժէնին մեր մէջ տիրող լռութիւնը խղեց ըսելով.

— Պ. երգիչ, լաւ մը տպաւորեցէք փողոցներու անկիւնադարձները ձեր մտքին մէջ, որպէսզի վերադարձին չկորսուիք»:

— Ես ամբողջ Միջագետքի անապատները կտրած եմ մինակս Բիւրառերէն փախուստ տուած ժամանակս» պատասխանեցի ինքզինքիս հերոսի մը հովեր տալով:

Եթէ գիշեր չըլլար՝ նոյն վայրկեանին երեսս

նայողը կարմրելէս կրնար հասկնալ թէ՝ բացարձակապէս սուտ էր ըսածս:

— Գիտեմ, վրայ բերաւ ժէնին, քաջութիւն և զգոնութիւն չի պակսիր Հայերուդ մօտ»:

Փոքրիկ հրեշտակին այս խօսքերը բաւական եղան որ երեւակայութեանս զարկ տամ: Այնչէ՛ր չհնարեցի, Աստուած իմ, թէ ինչպէս հայրս խումբ մը հերոսներով ամբողջ թրքական բանակ մը ճեղքած անցած է՝ վերջ ի վերջոյ կախաղան հանուելով Թուրքերու կողմէ, թէ ինչպէս քոյրս ինքզինքը լեռներէն վար նետած է անհաւատներու ձեռքէն ազատելու համար եւն, եւայլն: Շինծու պատմութիւններովս ա՛յնքան սուինքնուած էի որ նոյն վայրկեանին նոյնիսկ ես իմ ըսածներուս կը հաւատայի:

Ոգիսականս վերջ պիտի չգտնէր՝ եթէ զիս իրականութեան չկանչէր ժէնիի հեկեկանքը: Այո՛, փոքրիկ հրեշտակը այս անգամ չկարենալով զսպել ինքզինքը, ամէն խպինք մէկդի դրած, կ'արտասուէր: Զգացի թէ իմ կոկորդս ալ կը սեղմուի՝ չեմ գիտեր թէ աղղուած պատմութիւններէս՝ թէ ժէնիի արտասուքէն: Արդէն բաւական ժամանակէ ի վեր հասած էինք ովկիանոսին վրայ նայող բլուրը ու տեղ զրաւած նստարանի մը վրայ:

Աչքերս լեցուած էին: Շուրջերնիս գրեթէ
ամայութիւն կը տիրէր:

Գիշերային մեղմ հով մը սկսած էր պար
բռնել Ովկիանոսի ալիքներուն հետ: Բեհեզանման
ամպեր ընդելուզուած աստղիկներով՝ կը հալա-
ծէին լուսինը՝ երբեմն զայն քողարկելով:

Մէկէն Ովկիանոսի փարոսը լուսաւորեց մեր
բարձունքը: Երկուքիս անմեղ նայուածքները
խաչաձեւեցին զիրար: Ժէնին դադրած էր հեծկըլ-
տայէ: Մայրական դուրդուրանքով մը մօտեցաւ
ինծի թաշկինակովը արցունքներս սրբելու՝ որ
արդէն լռիկ մնչիկ այսօրէն ի վար կը սահէին:
Երա՞ղ էր թէ իրականութիւն. չրթունքներու
վրայ մէկէն զգացի սիրաղեղ չրթներու սեղմում
մը, ու, երբ ուշեցի բազուկներս երկարել փոք-
րիկ հրեշտակը գրկելու զիտումով՝ արդէն ան
չքացած էր մութին մէջ անհետանալով:

Ժէնի՛, եղաւ վերջին կանչս: Նոյն վայրկեա-
նին կարծես, որպէս արձագանդ իմ կանչիս, հովը
իմ կողմս կը բերէր եկեղեցւոյ կոչնակներու դաշ-
նակաւոր զօղանջիւնը, որ մամը կը հնչեցնէր:

Յաջորդ առաւօտ կանուխ, երբ դեռ քաղա-
քը քունի մէջ էր, մեկնեցանք դէպի սպանիական
սահմանը գտնուող գիւղաքաղաք մը՝ անկից ալ
դէպի Բարիդ:

Երբ դպրոց վերադարձայ՝ կրծքիս տակ հեւք

մը և աչքերուս մէջ երազ մը կար: Կը սիրէի
դասարաննուս պաշտօնէն երբեմն դիտել հե-
ռուն, ծառերու վրայէն՝ հեռու հորիզոնը, ու
գանձել կապոյտ Ովկիանոսի կապոյտ աչքերը:

Խէչօն ծանօթ էր Խսիլիս ու ամէն անգամ
որ զիս տխուր կը տեսէր՝ կարմիր քիթը եր-
կինք տնկած կ'արտասանէր Թէքէեանի հեռեւ-
եալ տողերը.

«Աղուորն անոնք են միայն որ տեղանքիդ ընդ մեջեն,
Անցան գացին ու հիմա քեզ հեռուէն կը կանչեն»:

*
*
*

Եղուարդ յոգնած պահ մը ընդհատեց իր
պատմութիւնը, մինչ անդիէն կու գային ուրիշ
վիրաւորներու տքացը: Քանի մը կաթիլ ջուր
խմելէ յետոյ վերսկսեց.

«Այն օրէն անցած էին վեց երկար տարի-
ներ: Խ. Ե. Շ. ի ուսանող էի, չքաւոր ուսանող:
Կը յիշեմ որ կաղանդի գիշեր էր: Մերժած էի
մասնակցել ինծի պէս պանդուխտ ուսանող ըն-
կերներու Ամանորի առթիւ կազմակերպած խըն-
ջոյքին՝ պաշտօնաբանելով բարեկամ ընտանիքի
մը հրաւերը...»

Ընկերներս քանի մը անգամ պնդելէ վերջ
ներողամիտ անտարբերութեամբ մը ճամբած էին
դիտ: Եւ ինչպէ՞ս կ'ուզէիր որ մասնակցէի 12
Ֆրանքնոց խնջոյքի մը՝ երբ չարաթէ մը ի վեր
չորրորդ յարկի խոնաւ սենեակս, երեկոյեան ճաշի
պահերուն կը լուսաւորէի աղուոր օրերէն մնա-
ցած վախտ մոմով մը, երբ երրորդ անգամ ըլլա-
լով պարագով առած մեծղի հինգ Ֆրանքնոցէս
մնացած էր միայն երկու Ֆրանք, այո՛, խուսկի
նման պահուած երկու Ֆրանքնոց մը, որովհետեւ
երեքը առած էի հնակարկապին՝ մաշած կօշիկ-
ներուս ակնրախօրէն ծռած կրունկները շինելու,
ձգելով նորաններուս հաւկթած և ծակերը անձրևի
այցելութեան՝ որոնք բոլորովին նոր մնացած վեր-
ջին զոյգ մը գուլպաներս կը թրջէին: Դեկտեմ-
բեր երեսունըմէկի գիշերն ալ թշուառութեան
լապտերը նոյնպէս կը կատարէր իր դերը, կուտ-
րած պատուհանէս փչող հովին համբոյրէն գինով,
մերթ լուսաւորելով սեղանիս վրայ յօրանջող
հպտտ գիրքը ու ապուրի պնակ մը՝ որուն մէջ
ազատօրէն կը յոգային երկու օրուան աղի կե-
րակուրէն մնացած քանի մը ոսպի ու լուրիայի
հատիկներ, մերթ ընդգրկելով նիհարացած դէմքս՝
որուն աչքերուն խորքը սկսած էր արդէն փո-
թորկիլ հազարումէկ զգացումներու անյատակ
ովկիանք:

«Հոս ընկերս հառաչանքէ մը վերջ շա-
րունակեց դողդողուն ձայնով.

— «Դուրսէն կը լսուէր անցորդներու քայ-
լափոխին տրոփիւնը, գինովի մը օրօրուող եր-
գին կանչը, ու վազվզող երկսեռ խումբի մը
քրքիջը. իսկ ես թափուր սենեակիս մէջ կը փի-
լիսփայէի՝ խիթէ բռնուածի մը ծիծաղելի ծա-
մածուութիւններով: Այո՛, վերջապէս ինծի հա-
մար ակարութիւն մըն էր և նոյն իսկ ամօթ մը՝
տխրի՛լ անոր համար՝ որ Ամանորի առթիւ
զրկուած էի ընտանեկան տաքուկ մթնոլորտէ
մը և կամ համեղ կերակուրէ մը... Տղայու-
թիւն: Ու ես, ինքզինքիս վրայ ծալուած, ճիգ
մը կ'ընէի մօայլ դէմքիս վրայ քմծիծաղ մը շի-
նելու: Այո՛, իմաստասէր մըն էի: Ինծի համար
Ամանորը տարբերութիւն մը չունէր միւսպարզ
օրերէն... Բայց կային ինծի պէս շատեր՝ որոնց
համար կեանքը մեծ մասամբ հիւսուած էր Ա-
մանորներէ և անոնց համար այդ օրերու զրո-
կանքը դառն էր, դա՛ռն... Մութին մէջ անուշ
սարսուռ մը զգացի, և երբ հովէն հարրած մոմը
կրկին զարծուց իր բոցավառ գլուխը գէպի ինձ՝
տեսաւ որ ան իրեն պէս կ'արտասուեմ մեղմիկ
իրեն հետ դէմ դիմաց, ու արցունքներս չիթ առ
չիթ այստեղէս վար սահելով կը կաթկթէին ա-
պուրիս մէջ: Կ'արտասուէի դուխս ձեռքերուս

մէջ, արմուկներս սեղանին յենած, կիսախուփ
աչքերով՝ անգիտանալով թէ իրապէս ուրիշնե-
րու թշուառութեանց վրայ է որ արցունք կը
թափեմ՝ թէ ոչ իմ խեղճուկ ապուրիս վրայ:

Սոյն վիճակին մէջ երկար ատեն պիտի տա-
րուբերէի՝ եթէ հրաշք մը օգնութեան չհասնէր:
Դրացունիիս իր յաւիտենական գինով ամուսինը
ողջունող զիւ ձայնը՝ խոկումներու անդունդէն
դուրս քաշեց զիս: Արտասուածքով աչքերս մո-
մին սեւեռած ո՛չ կը մտածէի և ո՛չ ալ կ'երազէի:
Մոմը աչքերուս առջև սկսաւ բոցավառիլ ու իր
կրակէ գլուխը դարձաւ անձնային լուսաւոր՝ որ
ինքզինքս դառնայ պահ մը կրակէ պմպի մը մէջ
պարուրուած: Հրաշք էր թէ լոյսի խաղ մը:
Խորհրդաւոր եղելութիւնը քիչ առ քիչ անհետա-
ցաւ: Կրկին սենեակս առաւ իր նախկին վիճակը:
Ոտքի ելայ պահ մը աչքերուս չհաւատալով,
բայց և այնպէս ինչպէս կարելի էր
ժխտել քիչ առաջուան պատահարը: Ինչ էր պա-
տահած. իմ բոլոր իմաստասիրական պաշարովս
ինքզինքիս չկրցի բացատրել եղելութիւնը, մինչ
կը զգայի որ զուարթ զօրաւոր օղի հոսանք մը
կոտրած պատուհանէս ներս մտնելով կը լեցնէր
խուցս: Քանի մը բռնէ վերջ, այդ նոյն օղի հո-
սանքը ռունդերուս և շրթներուս ճեղքուածքէն
ներս խուժելով երաններուս մէջ յառաջ կը բերէր

ուժ մը՝ նորահաստ, որ ուրախ տրամադրութիւ-
նով համակ էութիւնս կը պարուրէր՝ զիս բոլոր-
ովին նոր մարդ մը դարձնելով: Ինչ էր այդ
անտեսանելի ուժը որ օգնութեան հասած
էր ինծի, ուժ մը որ ոգեկոչած էի շատ ան-
գամներ հաւատքով՝ չունենալով ուրիշ նիւթա-
կան կռուան մը, արդեօք կրօնական հաւատքէն
բխած զգացում մը՝ թէ հոգիներու աշխարհի
խաղերէն մին՝ որ երջանկութիւնը իրենց իսկ մէջ
փնտռողներուն օգնութեան ձեռք մը երկարելով՝
կարծես կ'ուզէ բոկ թէ ճշմարիտ ճամբուն մէջն
ես, շարունակէ հոգւոյդ ծալքերը մի առ մի բա-
նալ և պիտի գտնես տեական երջանկութեան
ակը՝ որ շատեր անտեսելով պողոտաներ կը չա-
փեն՝ զայն ուրիշ խարուսիկ հաճութներու մէջ
փնտռելով: Շատ չանցած վերաբերուս ուսիս,
դռանս բանալին ցուցամատիս վրայ դարձնելով
աստղերուն կը սուլէի՝ քայլերս ուղղելով Սէն
Միչէլի հրապարակը: Այնքան թեթեւ ու երջանիկ
կը զգայի ինքզինքս, որ Լոժմանէն դուրս ել-
լիս ու Քաֆէ տը լա Սորպոն մանելս քանի մը
վայրկեանի խնդիր թուեցաւ ինծի՝ հակառակ որ
շուրջ քսան վայրկեան մը քալած էի Սուգուե-
ցայ սրահին խորք ուր սովորաբար այդ ժամե-
րուն դերասան իշխան Բաշառտիդ իր սուրճը
կ'առնէր: Իշխանը, մոնոքը աչքին, նորէն հոն

էր: Գոհունակութեան երկար շունչ մը քաշելով քովի կը նստեցայ: Իշխանը կը ժպտէր, այդ նշան էր թէ անկուտիութեան շրջանի մէջ չէր գտնուէր: Առանց այլ և այլի գրպանիս երկու Ֆրանքոցը հանելով մտաւ հարուածով մը սեղանին վրայ դարձուցի զայն՝ միեկնոյն ատեն կոչելով.

«Կորսնցուցի՛ր, վարպետ, 100 Ֆրանք»:

Իշխանը, առանց բառ մը արժասանելու, հանեց գրպանէն դրամատոմսերու տրցակ մը և հարիւրնոց մը դրաւ սեղանին վրայ: Զայն առնելս, շնորհակալութիւն յայտնելս ու դուրս ելլելս մէկ եղաւ, մինչ իշխանը կը պոռար ետեւէս բարձրաձայն խնդալով.

— Bonne Année, mon petit, amusez vous bien»:

Ծարաւ էի: Մտայ Սէն Միշէլի առաջին հանդիպած Boite de Nuit-ի: Նոր տարի էր: Ծեր, երիտասարդ, տղայ թէ աղջիկ, առանց կարգի խտրութեան, զիրար գրկած կը պարէին:

Բերնօ-Ֆիս մը ապսպրեցի մանչուկին. արամադրութիւնս այնքան փոխուած էր որ ամէն բան ինծի աղու կ'երեւէր: Լոյս, երաժշտութիւն երգ ու պար՝ այնպիսի մթնոլորտ մը ստեղծած էին շուրջը, որ այդ վայրկեանին ատակ էի գրկելու համարուել նոյնիսկ թշնամիս:

Նուագախումբը նոր Ռումպայի մը ծայր

տուած էր, երբ ինծի սպասարկող մանչուկը խընդրեց որ սեղանս բաժնեմ՝ նոր հասած յաճախորդի մը հետ: Մանչուկին մէկ խոնարհութեանը վրայ դիմացս տեղ առաւ Օրիորդ մը: Քաղաքավարութիւնը տեղը տանելու համար ինքզինքս անմիջապէս ներկայացուցի: Հազիւ թէ անուանս եանը վերջացուցած էի՝ երբ անձանօթ Օրիորդը աղուոր քրքիչ մը եղանակաւ որելէ վերջ՝ ըսաւ թէ զիրար յատնեց կը ճանչնանք: Նայեցայ շեշտակի խօսակցիս երեսին: Երկու կապոյտ աչքեր՝ շնորհալի ժպիտի մը ճառագայթներով լուսաւորուած՝ ուղղուեցան ինծի...

«Ովկիանոս, Սէն Ժան ուր Լիւզ, Ժէնի բացազանչելս և զայն գրկելս մէկ եղաւ: Բայց անմիջապէս ինքզինքիս եկայամօթէս շառագունելով:

Ժէնին զգալով իմ նեղ դրութիւնս՝ անմիջապէս ձեռքերս իր ձեռքերուն մէջ առնելով սկսաւ չարածիճիօրէն բողոքել զինքը ուշ ճանչցած ըլլալուն համար:

Որքան մեծցած ու գեղեցկացած էր ան: Որպէս երկու աղաւեսակներ մօտեցանք իրարու և սկսանք փսփսալ փաղաքշական խօսքեր:

Որպէս երկու պատանեկութեան բարեկամներ՝ իրարու հաղորդեցինք մեր վերջին վեց տարուան կենաց պատմութիւնը իր բոլոր անկեղծութիւններով: Հոն իմացայ թէ ի՛նչպէս անյար-

մար ամուսնութեան մը պատճառաւ ժէնին դժբախտացած էր ու Բարիդ եկած մորաքրոջ մը քով՝ հեռուն ձգելով այն ամէն ինչ՝ որ ցաւալի անցեալ մը կը յիշեցնէր իրեն: Մինչ զիրար գրկած կը պրպտէին ք մեր անցեալը՝ գաւաթները կը պարպուէին մէկը միւսին ետեւէն:

Արդ, ցաւկոտող երաժշտութիւնը մեզ ալ խառնած էր պարող բազմութեան: Շրթներս մխրճած անոր անուշահոտ մազերուն մէջ՝ անդադար կ'օրօրուէինք երաժշտութեան ելեւէջներէն տարուած, մինչ փոքրիկ հրեշտակը կը փափաք ականջիս բառեր՝ որոնց իմաստը ատակ են հասկնալ միայն երկու սիրող սրտեր:

Ո՛հ, ի՛նչ անհուն երջանկութիւն է, երբ հեւքը կրծքիդ, կը զգաս զարկը սրտի մը՝ որ քեզ համար կը բարախէ:

Եղբուարդ բոլորովին յափշտակուած էր, ան խօսքը ինծի ուղղեց այսպէս.

«Բարեկամ, կեանքը երաժշտական բազմապատիկ ալիքներու ամբողջութիւն մ'ըն է, զայն կարելի եղածին չափ լրիւ ապրելու համար պէտք է ճաշակ և ականջ ունենալ: Գինին, համբոյրն ու սէրը հարթեցուցած էին երկուքիս համակ էութիւնը: Չեմ գիտեր քանի՞երորդ պարն էր որ կը դառնայինք՝ երբ զգացի թէ ժէնին զար-

նուած թոչունի մը նման թեւերուս մէջ կը դռար: «Յոգնած եմ» գոչեց ան...»

Եւ իրապէս երկուքիս ալ ոտքերը այլեւս մեղի չէին հնազանդիր: Սրահը գրեթէ պարպուած էր: Հրամանիս վրայ մանչուկը մեզ առաջնորդեց առաջին յարկի վրայ դռնուող տաքուկ սենեակներէն մին: Երբ ժէնին դաւա ինքզինքը փափուկ մահճակալի մը վրայ՝ «խնդրեմ հանուեցուր զիս, աղաչեց, կ'ուզեմ քնանալ»: Մունկի եկած զոլդորդագին մատներով սկսայ փոքրիկ հրեշտակը իր սեղմուած հազուատներէն ազատել՝ համբոյրներով ծածկելով մարմնոյն մերկացած ամէն մէկ մասը: Պատուհանէն սպրդող աղօտ արշալոյսի ճառագայթներուն տակ ժէնին անդիմադրելի աստղիկի մը երեւոյթը ունէր:

Այն պահուն՝ երբ խենթ համբոյրներուս տարափին տակ ժէնին կէս քուն կէս արթուն զսպուած հեշտանքի մը ճանկերուն մէջ կը դաւարուէր՝ կոչնակներու զօղանջ մը զիս իրակա նութեան կանչեց: Ընդոսս ոտքի ելայ, սոյն Աստուածային երաժշտութիւնը հոգւոյս ծալքերը շարժման մէջ էր դրած: Այդ զօղանջը ծանօթ էր ինծի, այո՛, կապոյտ Ուկրաինոսի ափերէն՝ ուր անմեղ սիրոյ մը տաճարին կանթեղը կը պլպլար հակառակ հովերու անխնայ հարուածներուն: Մազնիսացած այդ անդիմադրելի երաժշտութե-

նէն՝ ինքզինքս գտայ Սէն Միշէյի հրապարակին վրայ, մինչ Notre Dame ի կոչնակները կը շարունակէին հնչել հաւատացեալները կանչելով առաւօտեան պատարագին: Քանի մը բոպէ վերջ՝ մայր եկեղեցիի ճիւղներէն մէկուն ոռքին՝ այրող ճակատս կը պաղեցնէի կոչելով. «Ժէնի, իմ աղուո՛ր Ժէնիս»: զինով էի...

Լուր չունիմ թէ այս զիրքին մէջ ո՛րքան ժամանակ մնացի, միայն, երբ ինքզինքիս եկայ, զգացի թէ գինովութիւնս տեղի տուած էր յոգնածութեան մը՝ որ կոպերուս վրայ կապարի մը պէս կը ծանրանար: Շարժանկարի մը արագութեամբ աչքերուս առջև պարզուեցան բոլոր պատահածները: Վազելով հեւ ի հեւ վերադարձայ օթեւան: Սենեակը թափուր էր: Ժէնին բացի իր կրծքի վարդէն, որ ինկած անկողնին վրայ արևի ճառագայթներուն մէջ կը լոգնար, ուրիշ որեւէ հետք չէր ձգած: Վերցուցի զայն խորին երկիւղածութեամբ մը, այնպէս՝ ինչպէս քահանայ մը պիտի վերցնէր հաղորդութեան նշխարը, ու երբ զայն կը տանէի շրթներուս՝ յիշեցի ընկերոջս տողերը.

«Աղուորն անոնք են միայն, որ սենչանքիդ ընդմէջէն՝ Անցան գացին ու հիմա քեզ հեռուէն կը կանչեն»:

Եւ արդ ժէնին նորէն կը գտնեմ Մաժիկո ի մէջ:

Ընկերոջս շրթները այս խօսքերէն վերջ ալ չշարժեցան: Վերէն կը լսուէր հրետանիներու ուժեղ պայթումը: Պատերազմը կը շարունակուէր:

Ես ալ իմ կարգիս քուն մտայ, այն քուներէն մին՝ որ Աստուածային պարգև մըն է զժախտներուն համար:

Քուն մտնելէս լուր չունէի թէ որքան ժամանակ անցած էր, երբ ցնցում մը զիս քունէս արթնցուց ընդոստ: Խոշոր ակօններով Ալճերիացին էր որ մահճակալս կը շարժէր՝ միեւնոյն ատեն քիւն ատկէն բաներ մը կ'մկմայով: Անհամբերութենէս կը ճաթէի, որովհետեւ քունը զլուխս բան մը չէի հասկնար անոր աղաւաղուած Ֆրանսերէնէն: Խեղճը, տեսնելով չմորած վիճակս, աչքերուն տալով մորթուած կովու մը արտայայտութիւնը, ցուցամաօը ուղղեց գէպի իմ կողմս: Հազիւ թէ քնաթաթախ աչքերս դարձուցած էի գէպի ձախ՝ ճիշ մը կոկորդիս մէջ խեղդուեցաւ... պահ մը չուղեցի աչքերուս հաւածալ, բայց լապուրսուարեն եկող կնոջական ձայնի մը հեծկըլտանքը՝ կէս մը բարձրացուցած զլուխս նորէն անարիւս վրայ անշարժացուց:

Աւա՛ղ, Եդուարդ իր վերջին շունչը փչած էր արդէն:

Երանութեան ժպիտի մը շողը շրթներուն, կ'արծես թէ ան կը քնանար:

Ո՛հ, ինչեր պիտի չտայի, աղքատիկիս բերնէն
լսելու համար անգամ մը ևս քանի մը հայերէն
բառեր...

Միթէ ա՞յս էր, Արարչի արդարութիւնը, սի-
րազեղ սրտի մը հանգէպ:

Երբ ամէն ինչ աչքերուս առջև կը դառ-
նար՝ դուռը ուժով մը բացուելով ներս մտաւ
մեր ծերուկ յիսնապետը չորս զինուորներով:
Խնդանօթները կ'որոտային զլիսերնուս վերև, մօ-
տալուս փոթորիկի մը կաղկանձիւնը, կնոջական
ձայնի մը խեղդուած կոծին միացած, կ'արձագան-
գէր խուլօրէն գետնափորին մէջ, մինչ յիսնա-
պետի մէկ հրամանին վրայ՝ զինուորները վերջին
յարգանքի բարեւը կու տային հէզ Եղուարդին
կոչելով՝

Mort pour la France,
Vive la France...

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0348554

36257

891.99

4-55